

НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Стаття присвячена з'ясуванню історії та сучасного функціонування неозначених займенників як виразників функціонально-семантичної категорії означеності-неозначеності в українській мові.

Ключові слова: займенник, неозначений займенник, прономінатив, прономіналізація, означеність-неозначеність, функціонально-семантична категорія.

Наукове пізнання закономірностей об'єктивного світу і побутова практика виявляють різний ступінь визначеності для носіїв мови знань про природу, про суспільство, про себе. Незнання, питання, сумнів, неточне знання, відсутність необхідності знання, тобто невизначеність у гносеологічному осягненні об'єктивної дійсності, спонукає до пошуку. Виникає потреба аналізу визначеності-невизначеності як особливої мисленнєвої категорії, яка дозволяє фіксувати різні ступені знання про об'єкт і в системі мовних засобів має своє вираження, реалізуючись в артиклевих мовах за допомогою спеціальних граматичних засобів – артиклів, а в безартиклевих – через функціонально-семантичну категорію означеності-неозначеності за допомогою лексичних, морфологічних, синтаксичних, просодичних засобів і їх поєднань.

У сучасній українській літературній мові важливим засобом вираження неозначеності є розгалужена система неозначених займенників.

Неозначені займенники стали об'єктом досліджень переважно у зв'язку з вивченням їх історії (С.П. Самійленко, С.П. Бевзенко, Г.І. Малишко), стилістичної ролі в мовленні (О.С. Шевчук, В.С. Ващенко), явища прономіналізації (Й.О. Дзєндзелівський, В.Ф. Сич) тощо.

Проблему семантики і функціонування неозначених займенників в українській мові порушено у працях Л.А. Булаховського, І.Г. Матвіяса, П.О. Петрової, А.П. Грищенка, М.Я. Плющ, В.М. Ожогана, В.Г. Шехтера та інших дослідників.

Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних зі згаданою проблемою в інших слов'янських мовах, зробили такі мовознавці, як В.В. Виноградов, Ю.Л. Яворська, І. Пете, Є.М. Галкіна-Федорук, О.М. Селіверстова, Ю. Рибак, Г. Кржижкова, Л.Я. Маловицький, М. Івич, Р. Ружичка, Я.С. Глушковська, Н.О. Янко-Триницька, Є.М. Сидоренко, М.О. Шелякін, Т.М. Ніколаєва, А. Трнкова, М.І. Откупщикова, О.В. Падучева, Ю.Б. Смирнов, С.М. Кузьміна.

Пропонована стаття присвячена з'ясуванню історії та сучасного функціонування неозначених займенників як виразників функціонально-семантичної категорії означеності-неозначеності в українській мові.

На відміну від решти слов'янських мов, що зберегли неозначені займенники із показником неозначеності як рефлексом префіксального *nh-* (*ně-*) або принаймні їхні залишки (пор.: р. *nekto*, бр. *nehma*, ч. *někdo*, слц. *niekto*, вл. *něchtó*, нл. *něchten*, болг. *някой*, м. *некој*, схв. *неко*, слн. *někdo*, п. *nieco* «дещо, трохи») (продовження попереднього займенника *nieco* як відповідника ч. *něco* «щось»), якому відповідає р. *нечто*), українська мова повністю втратила. Очевидно, це сталося внаслідок формального збігу неозначеного **ніхто* (< **nhkъto*), *ніщо* (< **nhčъto*) із заперечним *ніхто́*, *ніщо́*, які міг розрізнати тільки наголос, що й спричинило в кінцевому підсумку зникнення цих форм передачі неозначеності в займенниках і особливо гостру потребу замінити їх іншими, типу *дехто*, *дещо*, *хтось*, *щось* тощо [6, 38-39, 63]. Як стверджує С.П. Бевзенко, в українській мові відбулося злиття старовинних неозначених займенників типу *nhkъto*, *nhčъto* із заперечними типу *nikъto*, *ničъto* в одну групу. Обидві групи займенників, злившись, дали сучасні заперечні займенники *ніхто*, *ніщо*, *ніякий* тощо; при цьому старовинне творення неозначених займенників з часткою *ні* (< *nh*) українською мовою втрачено і замінено новим творенням. Правда, займенники *ніхто*, *ніщо* в непрямих відмінках залежно від наголосу можуть мати як значення заперечних (з наголосом на корені: *нікого́*, *нічого́*, *нікому́*, *нічому́* та ін.), так і неозначених (з наголосом на частці: *нікого*, *нічого*, *нікому*, *нічому* та ін.) займенників, але в називному відмінку – це лише заперечні займенники [1, 177-178]. На основі аналізу українських грамот XIV – XV ст., актових книг XVII ст. та інших пам'яток дослідник висловлює припущення, що злиття цих займенників в одну групу сталося десь у другій половині XV ст. чи в XVI ст. [1, 178].

На українському ґрунті виникло чимало новотворів неозначених займенників. Серед них – творення неозначених займенників типу *хтось, щось, якийсь, котрийсь* тощо, що сталося шляхом приєднання до питальних займенників частки *-сь* займенникового походження (XVI ст.); займенників типу *дехто, децо, деякий* тощо – шляхом приєднання частки *де-* також, мабуть, займенникового походження (у закарпатських говорах ця частка часто виступає у вигляді *да-*: *датко, дашто*); займенників *абихто, абищо, аби який* тощо за допомогою частки *аби-*, яка, можливо, утворилася шляхом поєднання сполучника *а* і дієслова *быти* у формі 2-ої чи 3-ої особи аориста; а також займенників типу *будь-хто, будь-що, який-будь, хто-небудь, що-небудь* тощо за допомогою слів дієслівного походження *будь-, -небудь, -будь* [1, 178]. Наведені утворення порівняно нові. Більшість із них засвідчується українськими пам'ятками досить пізно, не раніше XVI ст., а деякі навіть починаючи з XVIII ст. Крім того, чимало з цих займенникових утворень, зокрема з частками *аби-, де-*, зовсім не фіксуються навіть пам'ятками XVIII ст. Щоправда, починаючи з XVII ст., українські пам'ятки засвідчують займенникові утворення з *где-*: *Матка моя ... гдецо того меду продала 426* (Прот. Полт. Суду, т. I) (1676 р.). Займенники з часткою *будь-*, за спостереженнями С.П. Бевзенка, фіксуються з XVI ст.: *будь который хрестянинъ або пан татаринъ* (Арх. ЮЗР, I, 69)¹ (1577 р.). Як зауважує С.П. Бевзенко, утворення з частками дієслівного походження *хоч-* (діалектне *хоть-, хоць-*), *бозна-, казна-, хтозна-* та ін. (*хоч-хто, хоч-що, бозна-хто, бозна-що, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що* тощо) є надбанням суто уснорозмовних стилів мови, і засвідчуються вони у творах нової української літератури з XIX ст. [1, 179]. Неозначені займенники творилися також за допомогою частки прислівникового походження *любо*: *Аще оукраде(т) Русинъ что любо оу крхсть "нина* (ЛП,25)² [7, 473; 19]. Крім того, цікавим є також питання функціонування займенників, зокрема неозначених, в українській діалектній мові, адже вони характеризуються значною варіативністю форм, яка проявляється, з одного боку, в збереженні ряду архаїчних ознак як у творенні, так і в відмінюванні, що найчастіше спостерігається в південно-західних діалектах, а з другого – в різного типу інноваціях [2, 119]. Про діалектні форми питальних займенників *хто, що* (пор. з утвореними від них неозначеними – І.Д.) див.: [2, 122 - 123].

Сучасна українська літературна мова характеризується розвиненою системою неозначених займенників, які вказують на невизначеність особи, предмета, ознаки, якості чи кількісного вияву, тобто виражають неясне, невідоме, точно не визначене загальне уявлення про особу, предмет, якість, властивість, належність, кількість, порядкове місце якогось предмета (істоти) в ряді інших тощо. Неозначені займенники беруть участь у передачі різних видів неозначеності, під якою розуміють відсутність точної ідентифікації особи, предмета, ознаки, кількості тощо. Як зауважує С.М. Кузьміна, ця відсутність може бути зумовлена різними чинниками, у тому числі комунікативними намірами мовця: мовцеві невідомі особа, предмет, ознака тощо; мовець не впевнений, що вони йому відомі; мовець вважає непотрібним уточнити, дати точну інформацію, прагне приховати її тощо [9, 227].

Афіксальні неозначені займенники утворюються від основи питально-відносних займенників *хто, що, який, чий, котрий* за допомогою препозитивних *аби-, будь-, де-, казна-* (розм.), *хтозна-* (розм.), *бозна-* (розм.), *чортзна-* (фам.) (останні утворені як результат скорочення і стягнення членів словосполучення *кат зна(є), хто зна(є), бог зна(є), чорт зна(є)*) та постпозитивних *-небудь, -будь* (розм.), *-сь* формантів, які мотивують варіативність семантики аналізованих одиниць.

Вони характеризуються специфічними семантичними, морфологічними, синтаксичними та словотвірними особливостями, що вирізняє їх з-поміж інших семантичних розрядів і об'єднує в одну групу. Неозначені займенники, утворені від питальних за допомогою різних афіксів, семантично не тотожні, позначають різні ступені неозначеності.

Крім афіксальних, неозначеність можуть виражати безафіксні займенники *хто, що, який, чий, котрий*, які є стилістично маркованими і вживаються переважно в розмовному мовленні: *Часто кажуть: "ясні зорі То найкраще в цілм світі", Чи гадає хто при тому, Що за світом є це краці?* (Л. Укр.); *Так йому все бувало, коли задрів де якого зайця, як йому яка пташина чим в око впала або яке інше незначне звірятко. Тоді мусив їх мати...* (Коб.); *А воно, либонь, ведмедяра або вепр, а мо', й ще що...* (Багр.). Вживання безафіксних займенників у значенні неозначених може бути схарактеризоване, в основному, як "входження" у контексти ірреальної модальності [12, 61-69;

¹ Арх. ЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов.

² ЛП – Полное собрание русских летописей. Т 2. Ипатьевская летопись. М., 1962.

14, 74-79]. Щодо згаданих займенників дискусійною залишається семантико-синтаксична проблема, пов'язана зі співвідношенням питальних і неозначених займенників *який, котрий, чий* (та *хто, що*). У слов'янському мовознавстві, зокрема російському, ця проблема розглядається у кількох аспектах [12, 66]: 1) діахронному (взаємозв'язок між питальністю і неозначеністю); 2) синхронному (з'ясування природи питальності і неозначеності як лексико-семантичних варіантів).

Розмовне мовлення позначене також функціонуванням похідних неозначених займенників з виразним емоційно-експресивним значенням, які утворюються: 1) афіксальним способом: а) за допомогою префіксів *не-, напів-*, що приєднуються до похідної твірної основи: *неабихто, неабихто, неабиякий, неабичий, неабикотрий, напівхтось, напівщось*: *Артисти, певно, вже догадуються, що був дід людина проста й малописьменна, але це не завадило йому разом з Григорієм відіграти в ХІХ столітті неабияку роль у справі науки й освіти українського народу* (Довж.); б) за допомогою складних препозитивних формантів, які приєднуються до непохідних твірних основ: *батьказна-хто, батьказна-що, чорт(и)батьказна-що, чорт(и)батьказна-який, бісизна-що, невідь-хто, невідь-що, невідь-який* та ін.: – *А то верзе бісизна-що...* (Шевч.); – *Воно й трава там була чортибатьказна-яка. Корова її все одно не їла б* (Тют.); в) за допомогою форманта *-то*, приєднуваного до похідної твірної основи: *хтось-то, якийсь-то*: *Кажуть, що хтось-то підглядав, що як голили Костеві лоб, так буцімто в нього покотилися з очей слізки ...* (Кв.-Осн.); 2) словоскладанням (юкстапозицією): а) шляхом редуплікації (повторенням тих самих слів): *хто-хто, що-що*, яка інколи ускладнюється інтерфіксацією – *хто-не-хто*: **Що-що**, а біда завше здибає (Укр. приказки); *Деякі [оборонці] попадали у ставок на глеїсте дно й тільки хто-не-хто від біди втік* (Стар.); б) власне словоскладанням співвідносних займенників: *який-такий* тощо: *Два хлопчики в мене – один чотирнадцяти, а другий дванадцяти літ – пастушать у добрих людей, та й за то мають їду й одежину яку-таку* (Фр.).

У деяких контекстах до неозначених функціонально наближаються займенники інших семантичних груп, зокрема означальні (за іншою термінологією – “універсальні” [10, 295], “узагальнено-видільні” [21, 60], “означально-узагальнені” або “стверджувально-узагальнені” [26, 82]) *інший, кожний (кожен), усякий (всякий)* та заперечний *жодний (жоден)* [14, 70; 16, 51-52]: *Іниша мачуха здержує руку над пасинком, а Мотря, розпалившись, не вміла здержувати над рідним сином* (Мирний); *Літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі* (Л. Укр.); *Ми почуваємо себе настільки сильними, що всякі розмови про чужі ідеологічні впливи на нас викликають з нашого боку тільки усмішку* (Хв.); *Він не почував себе вже тим руденьким курчам з довгим хвостиком, яке кожний може безкарно ображати* (Ольжич).

До неозначених займенників за своїм значенням наближаються стійкі сполуки (синтаксичні фразеологізми) типу: *невідомо хто (що, який); невідь хто (що, який); не знати хто (що, який); хто (що, який) завгодно; хто (що, який) хочеш; хто (що, який) попало; багато хто (що, який); мало хто (що, який); бог знає хто (що, який); байдуже хто (що, який); хоч (би) хто (що, який); хто б (то) не був; що б (то) не було; той чи інший* тощо [5, 19-20; 13 та ін.]. Такі фразеологізми та сполуки з частками, до складу яких входить займенниковий компонент, на думку Н.Ю. Шведової [25, 20-21], репрезентують сегмент неозначеності, під яким розуміють або власне-неозначеність (1) або неозначеність, що передбачає наявність певної множини, вибір із неозначеної або випадкової множини (2).

(1) Власне-неозначеність: *Бог знає хто (що, який, котрий, чий); хто зна(є) хто (що, який, котрий, чий); невідомо хто (що, який, котрий, чий)* тощо.

(2) При неозначеності вибору з множини виявляються різні значеннєві відтінки, закріплені за тим чи іншим фразеологізмом, зокрема:

а) з компонентом байдужості: *хоч хто (що, який, котрий, чий); хто (що, який, котрий, чий) завгодно; хто (що, який, котрий, чий) хочеш* (у сполуках із *завгодно, хочеш*, як і в сполуках типу *хто (що, який, котрий, чий) [б (би) то] не...*, значення неозначеності (байдужості або випадковості) поєднується зі значенням всеохопленості, повсюдності);

б) з компонентом випадковості, довільності: *хто (який, котрий, чий) б (би) то не був; що б то не було; хто (що, який, котрий, чий) попало; хто (що, який, котрий, чий) доведеться*;

в) з кількісним компонентом (‘багато’, ‘мало’): *багато хто (що)...*; *мало хто (що)...*; *багато яких (котрих, чийх)...*; *мало яких (котрих, чийх)...*; *рідко хто (що, який, котрий, чий)*;

г) з компонентом невпевненості і/або впевненості у протилежному: *хто-хто, а...; що-що, а...; хто (що)..., а хто (що) ні; який (котрий, чий)..., а який (котрий, чий) ні;*

г) з компонентом сумніву (звичайно стосовно майбутнього) з частками *там, ще, тобі, мені: хто (що, який, котрий, чий) ще (там, тобі, мені)...* та ін.

Поповнення розряду аналізованих мовних одиниць відбувається також шляхом транспозиції (прономіналізації), тобто переходу інших частин мови до неозначених займенників. У ролі неозначених займенників можуть вживатися прономіналізовані прикметники (*окремий, певний, відомий, даний, різний, другий*), числівник *один*, зрідка іменники (*річ, справа, діло*) [3, 53-58; 5, 16-20; 16, 44-48; 24 тощо]: *Якийсь-то полковий музикант та навчив тут одного скрипника грати сюю штуку* (Кв.-Осн.); **Певне** приглушення відчуття поетичного слова виявляється і в використанні лексики інших поетів, виразно й цілком асоційованої саме з цими поетами і не притаманної власному стилеві самої Лятуринської... (Шерех); *Археологія часто дає змогу датувати написання окремих давніх пам'яток, цим самим і встановлювати хронологію тих мовних явищ, що засвідчені в них* (Іст. грам. укр. мови); *Сумління – річ тендітна і марка. Вже дехто з нього й пилу не стирає* (Костенко).

Із наведених груп, що найяскравіше репрезентують неозначеність у займенниковій системі, до розряду неозначених у традиційній семантичній класифікації зараховуються лише афіксальні займенники з формантами *аби-, будь-, де-, казна-, хтозна-, бозна-, чортзна-, -небудь, -будь, -сь*. Для безафіксних займенників у сучасній українській мові значення неозначеності (невизначеності) є нетиповим, оказіональним, таким, що реалізується лише в певному контексті, у певній мовленнєвій ситуації. Згадані похідні неозначені займенники реалізуються тільки в розмовному мовленні. Фразеологізовані стійкі сполуки також не можуть бути введені до згаданого розряду займенників, оскільки вони виступають еквівалентами неозначених займенників – аналітичними номінаціями, а не однослівними лексемами.

Семантичні особливості афіксальних неозначених займенників виявляються в тому, що вони, подібно до інших прономінативів, не мають лексичного значення, під яким розуміють його предметний зміст [4, 10], закріплений за лексемою як його постійна ознака. Хоч у більшості випадків неозначені займенники не потребують конкретизації, вони можуть наповнюватися конкретним змістом.

Неозначені займенники як синсемантичні слова конкретизуються на синтаксичному рівні [21, 17], коли вони виступають у ролі уточнюваного компонента (при цьому в реченні наявні вставні слова зі значенням гіпотетичної модальності типу *здається, можливо, напевно, імовірно* тощо): *І щось в мені таке велить збіліти в гнів до сотого коліна! І щось в мені таке болить, що це і є, напевно, Україна* (Костенко); у ролі узагальнювального слова при однорідних членах речення: *Сусід до сусіда ходив рідко, хіба що зимою в довгі, смертельно нудні вечори на перекур та побрехенцію, а виходячи з чужого двору, так і норовив що-небудь украсти: хоч поламає колесо, хоч залізяки шматок, – все ж таки прибуток господарству* (Тют.) тощо.

Характеризуючись загальною заміщувально-вказівною функцією, неозначені прономінативи репрезентують катафоричний (препаративний) тип указівки, який відсилає до того, про що далі буде йти мова. Така функція неозначених займенників отримала назву корелята [21, 27]: *Дівчина у сні, не маючи сили тримати голову, обіперлась об щось (то були Григорієві груди, але звідки їй про те знати?) – і так спала* (Багр.); *Чи пожалів, чи вдячен був Пілату, чи втямив, темний, раптом щось нове: Що Божий син таки іде на страту, а він, розбійник, – він таки живе* (Костенко).

Неозначені займенники виступають важливим засобом комунікації, зокрема економії мовленнєвих зусиль, оскільки без їх участі навіть найзагальніше неозначене значення довелося б передавати цілими реченнями, а в окремих випадках й зовсім не можна було б виразити іншими мовними засобами без зміни змісту повідомлюваного.

Неозначені займенники, як і “будь-яка одиниця мови, будь-який її елемент, визначаються передусім за тією функцією, яку вони виконують у мові” [23, 39].

На думку більшості вчених, неозначені займенники виступають своєрідним, “наближеним еквівалентом неозначеного артикля” [15, 346], здатним передавати значення, які ним виражаються. Проте неоднаковий розподіл функціонального навантаження у засобах вираження означеності-неозначеності в безартиклевих та артиклевих мовах, що ґрунтується на відмінностях польової

організації цієї категорії у порівнюваних мовах, підкреслює різницю між неозначеними займенниками та неозначеним артиклем. У багатьох випадках на місці неозначеного артикля у безартиклевій мові неможливе вживання неозначеного займенника для введення імені, а також у генералізованих висловленнях-дефініціях. На думку Т. М. Ніколаєвої, докорінна відмінність між неозначеним займенником та неозначеним артиклем полягає в тому, що “неозначений артикль вводить об’єкт у клас йому подібних”, у той час як “неозначений займенник виділяє об’єкт з числа йому подібних, утверджуючи його особливість” [15, 346-347], тобто характеризується настановою на індивідуалізацію.

Аналіз наукової літератури з досліджуваного питання дозволяє констатувати, що неозначені займенники розглядаються як один із засобів вираження прагматичної неозначеності в слов’янських (безартиклевих) мовах, зокрема в українській, у зв’язку з їх функцією вказівки на об’єкт, певним чином виділюваний із класу собі подібних.

Однак уже в перших працях, присвячених семантиці та функціонуванню неозначених займенників, зауважується, що їх функції цим не обмежуються: вживаючись на позначення цілком конкретного, відомого для мовця об’єкта (на що однозначно вказують контекст або ситуація), згадані займенники дають змогу мовцеві виразити своє ставлення до цього об’єкта та повідомлюваного взагалі. Л.А. Кисельова порушує питання про вживання неозначених займенників як виразників емоційної оцінки і кваліфікацію відповідного типу їх лексичного значення як емоційно-оцінного, оцінно-дейктичного, або “емоційно-оцінно-дейктичного” [8, 66-69]. Основною умовою реалізації цього типу значення для ад’єктивних неозначених займенників “*какой-нибудь*” і “*какой-то*” є їх сполучуваність з іменниками – назвами цілком означених, конкретних предметів, осіб, явищ, зокрема власними іменами. У цих випадках займенник втрачає своє категорійне значення і на перший план виступає емоційна оцінка. Іншими умовами реалізації емоційно-оцінних значень неозначеними займенниками є їх взаємозаміна (тобто вживання одного займенника в контексті або ситуації, яка є типовою для іншого займенника), а також надлишковість категоріального займенникового значення у відповідній ситуації, контексті.

О.В. Падучева зазначає, що займенник “*какой-нибудь*” у реченні “*Мы не какие-нибудь мужики*” виражає неканторне значення [18, 82]. Зазначимо, що канторне значення на відміну від лексичного (неканторного) пов’язане з вираженням неозначено-кількісних відношень між об’єктом і множиною подібних до нього об’єктів.

Більш детальний аналіз функціонування неозначених займенників зі значеннями “другого рангу” – “конотативно-оцінно-модальними” подано в працях Т.М. Ніколаєвої [15, 344-351]. На думку автора, ці значення виникають при використанні неозначених займенників за умов означеної дескрипції (коли неозначений артикль неможливий) або настанови на включення об’єкта до класу (предикатна позиція, генералізація) [15, 348]. Отже, неозначені займенники, вживані, за словами Т.М. Ніколаєвої, не на “своєму місці” (тобто не на місці потенційного неозначеного артикля), створюють конотативно-емоційні й оцінно-модальні значення і сполучаються з :

а) конкретними, відомими мовцеві, унікальними іменами: – *Що ти одягнеш на концерт? – Та є в мене якийсь костюм; Правду сказати, в серці жевріла іскра надії, що “тоді” все буде добре, все вясниться і його випустять, звільнять. Авжеж. На те скидається. І слідчого йому дали, зрештою, якогось хлопчиська, та й той тільки страхає та погрожує, і то якось мляво, несерйозно. Вправляється в розумних розмовах* (Багр.);

б) власними іменами: *Якийсь Кривоніс розбив князя Вишневецького!* (Н.-Лев.);

в) числівниками: *1946 року, п’ятикласником, Григій [Тютюнник] вступає до ремісничого училища і вже за якихось два роки слюсарем п’ятого розряду остаточно переходить на свій нелегкий хліб...* (Б. Ол.);

г) абстрактними іменниками: *Почуття якогось розчарування майнуло на мить, вбачаючи тут явну непошану до своєї “контрреволюційної” персони* (Багр.);

г) оцінними іменниками: *Якби не він спіткав мене При лихій годині, Давно б досі заховали В снігу на чужині, Заховали б та сказали: “Так ... якесь ледащо...”* (Шевч.).

У випадках вживання неозначених займенників на “своєму місці” додаткові значення виражаються за допомогою суперсегментних та деяких лексичних засобів: *Дайте якої-небудь їжі* (будь-якої) і *Дайте якої-небудь їжі* (хоч трохи, який-небудь мінімум); *Дайте хоч якої-небудь їжі* [15, 348-350].

У зв'язку з виявленням та розмежуванням подвійної функції неозначених займенників, пов'язаної з вираженням ними основних (кванторних, артиклевих, оцінно-нейтральних) та додаткових (конотативно-оцінно-модальних) значень, Ю.Б. Смирнов пропонує диференціювати поняття прагматичної неозначеності, виділивши два її типи – об'єктивно-прагматичну та суб'єктивно-прагматичну неозначеність [22, 90]. Необхідно зауважити, що тривалий час увагу дослідників привертала лише той аспект функціонування неозначених займенників, який пов'язаний з вираженням об'єктивно-прагматичної неозначеності.

На думку Ю.Б. Смирнова, у ряді випадків прикметникові неозначені займенники можуть бути віднесені до засобів вираження суб'єктивної модальності за функціональною подібністю до власне-модальних та обмежувально-видільних часток *наче, неначе, ніби, немов, мовбито, просто, всього-на-всього, лише* тощо [22, 90, 91]. Надаючи висловленню модального забарвлення, неозначені займенники виступають засобом вираження суб'єктивно-прагматичної неозначеності.

Питання про частиномовну належність займенників, вжитих для вираження суб'єктивно-модальних значень, не має одностайної інтерпретації серед мовознавців. Як стверджують окремі дослідники, у таких випадках фігурують уже не власне займенники, а лише займенникові на вигляд слова, які отримали власне номінативне (тобто лексичне) значення і, виступаючи омонімами відповідних займенників, входять до складу емоційно-експресивної лексики [17, 5, 80].

Ю.Б. Смирнов не погоджується з думкою М.І. Откупщикова про втрату займенниковості згаданими словами. Автор переконаний, що неозначені займенники здатні виражати суб'єктивну модальність саме завдяки своїм зв'язкам з центром дійсничної системи, набуттю ними нових якостей, які мають безпосереднє відношення до дейксиса.

Неозначені займенники як багатозначні слова репрезентують свої значення у декількох лексико-семантичних варіантах. Диференціація функцій неозначених займенників як виразників об'єктивно-прагматичної та суб'єктивно-прагматичної неозначеності здійснюється за умови виявлення, аналізу та опису тих показників контексту, що сигналізують про реалізацію відповідного значення, тобто дозволяють відрізнити один лексико-семантичний варіант від іншого. Такими показниками контексту виступають: граматична (синтаксична) поєднуваність виділених семантичних варіантів, їх синтаксична функція та лексична сполучуваність.

Отже, неозначені займенники як виразники функціонально-семантичної категорії означеності-неозначеності характеризуються семантичною, словотвірною, морфолого-синтаксичною специфікою і відзначаються особливою історією свого становлення, розвитку та подальшого функціонування в українській мові, що становить безперечний інтерес науковців до них і окреслює перспективу подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови / С.П. Бевзенко – Ужгород, 1960. – 416 с.
2. Бевзенко С.П. Українська діалектологія / С.П. Бевзенко – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.
3. Большова Ю.В. К вопросу о прономинализации в современном русском языке / Ю.В. Большова // Вопр. русского языкознания. – Львов : Львов. ун-т, 1960. – Кн. 4. – С. 50–59.
4. Виноградов В.В. Основные типы лексического значения слова / В.В. Виноградов // Вопр. языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.
5. Дзендзелівський Й.О. Проніміналізація в українській мові / Й.О. Дзендзелівський // Укр. мова в шк. – 1955. – № 1. – С. 14–20.
6. Історична типологія слов'янських мов / НАН України Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1986. – Ч. 2 / [С.С. Єрмоленко, О.С. Мельничук, О.Б. Ткаченко та ін.] ; за ред. О.Б. Ткаченка. – К. : Довіра, 2008. – 264 с.
7. Історія української мови: Морфологія / АН УРСР. Ін-т мовознавства імені О.О. Потебні / С.П. Бевзенко, А.П. Грищенко, Т.Б. Лукінова та ін.; Відп. ред. В.В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1978. – 539 с.
8. Киселёва Л.А. Употребление эмоционально-оценочных местоимений / Л.А. Киселёва // Рус. яз. в шк. – 1968. – № 4. – С. 66–69.

9. Кузьмина С.М. Семантика и стилистика неопределённых местоимений / С.М. Кузьмина // Грамматические исследования. Функционально-стилистический аспект: Суперсегментная фонетика. Морфологическая семантика / [отв. ред. Д.Н. Шмелёв]. – М. : Наука, 1989. – С. 158–231.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / [главн. ред. В.Н. Ярцева] – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
11. Малишко Г.І. Історична довідка при вивченні займенника / Г.І. Малишко // Укр. мовознавство. – 1975. – № 3. – С. 116–124.
12. Маловицкий Л.Я. Вопросы истории предметно-личных местоимений (местоимения *кто-, что-*основ) / Л.Я. Маловицкий // Местоимения. Учён. зап. Ленингр. пед. ин-та. – Череповец, 1971. – Т. 517. – С. 3–130.
13. Масюкевич О.М. Займенникові фразеологізми / О.М. Масюкевич // Укр. мова в шк. – 1962. – № 4. – С. 12–22.
14. Матвіяс І.Г. Синтаксис займенників в українській мові / І.Г. Матвіяс / [відп. ред. І.О. Варченко] – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 131 с.
15. Николаева Т.М. Функциональная нагрузка неопределённых местоимений в русском языке и типология ситуаций / Николаева Т.М. // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1983. – Т. 42. – № 4. – С. 342–353.
16. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: Монографія / В.Ожоган – К.: НАН України Інститут української мови, “Мовознавство”, 1997. – 231 с.
17. Откупщикова М.И. Местоимения современного русского языка в структурно-семантическом аспекте / М.И. Откупщикова – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 88 с.
18. Падучева Е.В. О семантике синтаксиса (материалы к трансформационной грамматике русского языка) / Е.В. Падучева / [отв. ред. В.А. Успенский] – М.: Наука, 1974. – 292 с.
19. Самійленко С.П. З історичних коментарів до української мови. Займенник / С.П.Самійленко // Укр. мова і літ. в шк. – 1955. – № 6. – С. 15–22.
20. Самойленко С.Ф. Из истории восточнославянских местоимений: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук - ----/ С.Ф. Самойленко – Л., 1960. – 46 с.
21. Сидоренко Е.Н. Очерки по теории местоимений современного русского языка / Сидоренко Е.Н. – Киев-Одесса : Лыбидь, 1990. – 148 с.
22. Смирнов Ю.Б. Семантико-функциональные особенности неопределённых местоимённых прилагательных / Ю.Б. Смирнов // Рус. яз. в шк. – 1985. – № 4. – С. 90–94.
23. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков / А.А. Уфимцева – М. : Наука, 1974. – 206 с.
24. Фёдорова О.В. Неопределённое местоимение *один* в русском языке как показатель интродуктивной референции имени / О.В. Фёдорова // Вестник Моск. ун-та. Сер. 9: Филология. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1999. – № 2. – С. 98–112.
25. Шведова Н.Ю. Местоимение и смысл. Класс русских местоимений и открываемые ими смысловые пространства / Н.Ю. Шведова – М. : Азбуковник, 1998. – 176 с.
26. Шелякин М.А. Русские местоимения (значение, грамматические формы, употребление): Материалы по спецкурсу «Функциональная грамматика русского языка» / М.А. Шелякин – Тарту : Тартус. гос. ун-т, 1986. – 91 с.

Article is devoted to investigation the history and current functioning of indefinite pronouns as presentatives of functional-semantic category of definiteness-indefiniteness in Ukrainian language.

Key words: pronoun, indefinite pronoun, pronominal, pronominalization, definiteness-indefiniteness, functional-semantic category.